

NEMÉNYI MÁRIA¹

SZÜLŐI FELADATOK ÉS CSALÁDFENNTARTÁS – AMIKOR AZ ANYA A FŐ KENYÉRKERESŐ

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2016.2.224

ABSZTRAKT

Egy nemzetközi családszociológiai kutatás részeként interjúkat készítettünk olyan, kiskorú gyermeket nevelő nők körében, akik a családi összjövedelemhez nagyobb mértékben járulnak hozzá, mint férfi társuk. Elemzésünk szerint ez a Magyarországon rendhagyónak minősülő felállás változatos módon fejtette ki hatását a családi gazdálkodás, a partneri viszonyok és a szülői szerepek gyakorlása terén. Miután a családi élet és a családi gyakorlatok nagymértékben függenek a partnerek családra és nemi szerepekre vonatkozó előzetes elképzeléseitől, négy családi modellt sikerült azonosítanunk. Amennyiben mindkét fél egyformán osztotta a hagyományos, vagy éppen az egalitáriánus szerepfelfogását, a család működését kevésbé érintette a nők fokozott jövedelemszerző képessége. Azokban a családokban viszont, amelyekben a nő hagyományos szerepfelfogása ellenére vált családfenntartóvá és szorította háttérbe anyai és háztartási feladatait, kényszer-szülte szerepcsere történt. A szerepcsere öntudatos felvállalását pedig azok a családok példázták, amelyekben a társadalmilag elvárt viselkedéseket felülírta a nők mindkét fél által elfogadott domináns szerepe egy újfajta családi viszonyrendszerben.

Kulcsszavak: kereső munka és család összeegyeztetése, családfenntartás, szülői szerepek

PARENTING AND BREADWINNING- WHEN THE MOTHER IS THE MAIN BREADWINNER

ABSTRACT

As part of an international research project in family sociology, we conducted interviews with mothers of children under 18, whose contribution to the family income is higher than that of their spouses. We have found that this situation, which is unusual in Hungary, impacts family economy, partner relations and the practising of parental roles in a variety of ways. Considering that family life and family practices greatly depend on the partners' prior notions about family and gender roles, we have identified four family models. When both partners shared traditional or egalitarian role perceptions to the same degree, the operation of the family was left largely intact by the woman's increased income generating capacity. However, in families where the woman had become the breadwinner despite her traditional role perception, pushing her motherly and domestic functions to the background, a coerced role swapping took place. A conscious assumption of changed roles is exemplified, in turn, by families where socially expected behaviours were overridden by the dominant role of the woman in a new kind of family pattern accepted by both parties.

Keywords: reconciliation of paid work and family roles, breadwinning, parenting

¹ MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

SZÜLŐI FELADATOK ÉS CSALÁDFENNTARTÁS – AMIKOR AZ ANYA A FŐ KENYÉRKERESŐ

Az alábbi írásban egy olyan, mélyinterjúkra alapozódó kutatás eredményeit mutatjuk be, amely a *Families and Societies*² nemzetközi kutatáshoz kapcsolódva egy Magyarországon rendhagyónak minősülő családi felállást vizsgált. Házasságban vagy párkapcsolatban élő, kiskorú gyermeket nevelő családok olyan nőtagjait szólaltattuk meg, akik a keresetükkel a családi összjövedelem nagyobb részét biztosították.

Mióta a kétkeresős család a nyugati világban egyre elterjedtebbé vált, a családdal és a társadalmi nem kérdéseivel foglalkozó kutatók figyelme is egyre gyakrabban fordul a családi szerepek megosztásának különböző aspektusai felé. A családok felépítésében bekövetkezett változások ellenére úgy látszik, a gender-alapú családi munkamegosztás hagyományos szerepei – és ezzel együtt a háztartási és szülői feladatok ellátásának egyenlőtlenségei – sok esetben fennmaradtak (Takács 2008, Milkie et al. 2010). A gyermeknevelés továbbra is anyai feladatként tételeződik még azokban a társadalmakban is, ahol a nők nagy része kenyérkereső munkát végez. Ez még azokban a poszt szocialista országokban is jellemző, amelyekben az államszocializmus éveiben a női munkavállalás aránya a nyugat-európai társadalmakat megelőzve és nagyobb ütemben növekedett. Ezekben az országokban sem váltak egyenlőbbé a férfiak és nők karrierlehetőségei, és döntő mértékben női feladat maradt a házimunka és a gyerekeknevelés (Gal–Kligman 2000).

Hacsak nem állunk a biológiai esszencializmus talaján a férfiakra és nőkre alkotott elképzeléseinkben, és azt valljuk, hogy a gender társadalmi konstrukció eredménye, jól láthatjuk, hogy a hagyományos értékek fennmaradását a különböző társadalmakban egyrészt az a strukturális feltételrendszer támasztja alá, amely a nőket társadalmilag kevésbé elismert és anyagilag is a férfiakhoz képest kevésbé jutalmazott foglalkozásokban és pozícióban tartja. Másrészt viszont hatást gyakorolnak azok a mélyen a társadalmakba ágyazódott kulturális normák és az ezeknek megfelelő társas viszonyok, amelyek tükrében normaszegőkként jelennek meg azok az egyének és párok, akik nem akarják vagy tudják beteljesíteni elvárt szerepeiket. A gender a társadalmi viszonyoknak olyan aspektusa, amely a férfiasnak vagy nőiesnek tartott mindennapi tevékenységek során épül fel, a gendernek megfelelő normák elsajátítása és teljesítése pedig meghatározóvá válik a férfiakra és nőkre alkotott szociális reprezentációkban. Akik pedig nem az elvárt normák szerint viselkednek, azokat mind társas kapcsolataikban, mind társadalmi szinten különféle szankciók sújthatják. Ez az önmagát beteljesítő folyamat látszólag a nemi különbségek fennmaradását, ezáltal a nők alárendeltségének újratermelését és továbbélését valószínűsíti, ugyanakkor az egyre növekvő számú „normaszegés” változást hozhat létre a társadalmi intézményekben is, ezáltal pedig változhat a nőiesség és férfiasság fogalma is.

2 A tanulmány eredményeihez vezető kutatást az Európai Unió 7. keretprogramja (FP7/2007-2013) támogatta a 320116 szerződésszámú „FamiliesAndSocieties” projekt keretében.

FamiliesAndSocieties – Changing families and sustainable societies: Policy contexts and diversity over the life course and across generations. Bővebben a kutatásról: <http://szociologia.tk.mta.hu/families-and-societies> és <http://www.familiesandsocieties.eu/>

A szülői státusz, az apai és anyai szerep a férfiak és nők közötti egyenlőtlenségek egész sorát alakítja, beleértve a jövedelmi különbségeket, az időfelhasználást és a karrierutakat. A kutatók, amikor a házimunka megosztása és a szülők jövedelemszerző tevékenysége közti kapcsolatot vizsgálják, többnyire vagy a csere-alku folyamatokra (*exchange-bargaining*), vagy pedig a gender viszonyokra fókuszálnak (Thébaud 2010). A csere-alku perspektíva szerint az alkupozíció erejét a személy relatív jövedelmi helyzete határozza meg, ami alapján a háztárhoz képest magasabb jövedelem feljogosít a kevesebb otthoni munka végzésére. Ez azonban nem egyformán érinti a kenyérkereső férfit és a kenyérkereső nőt, és egyik esetben sem feltétlenül tükröződik a tényleges munkamegosztásban. A férfiak ugyan a kétkeresős családban valóban több házimunkát végeznek, mint azokban, ahol ők az egyetlen kenyérkeresők, de jellemzően még az egyenlő szintet sem érik el, nem hogy megfordítanak a hagyományos nemi alapú munkamegosztást ott, ahol a nő a fő kenyérkereső (Blaskó 2006). Másrészt, időmérleg kutatások tanúsága szerint a kenyérkereső nők is a házimunka és gyermeknevelés nagyobb részét vállalják magukra, mint férfi társaik (Craig–Mullan 2011).

Ennek a jelenségnek a gender-perspektívából történő megközelítése (Greenstein 2000) a „*doing gender*” fogalmával írható le. Eszerint a nemeknek megfelelő viselkedés egy dinamikus folyamatban alakul, interakciókban keletkezik és termelődik újra (West–Zimmerman 2009). A háztartás, a család az a hely, ahol a gender termelődik és reprodukálódik. A férfiassággal kapcsolatos elvárásoknak – Connell széles körben elterjedt fogalmának, a hegemon maszkulitásnak (Connell 1995) – fontos komponense a kenyérkereső munka, amelynek legalábbis részleges feladását jelenti az az időráfordítás, amit a férfi a házimunkában vagy a gyermekgondozással tölt. Amennyiben a felek elfogadják, hogy a házimunka és gyermeknevelés szimbolikusan „női munka”, a normával nem megegyező kenyérkereső helyzetet (ha a nő a fő kenyérkereső) a párok gyakran a házimunka terén gyakorolt hagyományos munkamegosztással kompenzálják.

A „*gendered ideology*” keretében vizsgálható másik fontos fogalom az intenzív anyaság ideológiája (Johnston–Swanson 2006), mely a társadalom különböző rétegeiben más és más erővel terjedt el. A csupán a háztartást vezető és a dolgozó nők közötti összehasonlító kutatások mutattak rá, hogy az intenzív anyaság melletti elkötelezettség – elsősorban a fehér, közép- vagy felső osztályokba tartozó nők körében – továbbra is meghatározó eleme a női identitásnak a foglalkozási szerephez képest (Becker–Moen 1999). Egy mélyinterjúkra épülő kutatás, amely kenyérkereső nők és otthonmaradó férjeik körében készült, azt vizsgálta, milyen tapasztalatokat szereznek férfiak és nők ebben a családi felállásban, milyen változások jönnek létre a munka/család viszonylatokban egyéni és interakciós szinten, és hogyan hatnak az ennek megfelelő mindennapi gyakorlatok a nemi egyenlőtlenségekre (Chesley 2011). A kutatás azt bizonyította, hogy a nemi különbségek fenntartásában vagy csökkentésében egyaránt szerepet játszanak a társadalom strukturális feltételei, az egyéni választási lehetőségek és a párok egymás közti interakciói is. Lehet, hogy a férfi otthon maradásához és a nő elsődleges kenyérkeresővé válásához külső faktorok vezettek (a férfi munkanélkülivé válása, betegség stb.), mégis mérhető a változás, ami a fokozott apai bevonódásból és otthoni tevékenységéből adódik. Mindez kihathat a pár és a család további életére, az otthon maradó férfi jobban fogja támogatni a női munkavállalást, és ezáltal változást segíthet elő a nő karrierlehetőségei terén. Mindez pedig a hagyományos, nemi alapú család/munka

megosztásból fakadó egyenlőtlenségek csökkenéséhez vezethet.

A gender-alapú feladatmegosztás különböző mintázatainak okai között tehát egyaránt figyelembe kell venni a nemekről és a családról vallott értékeket, a fizetett munka egyenlőtlenségeit, valamint a tágabb társadalmi kontextust, beleértve a családtagok osztályhelyzetét, társadalmi státusát, és az értékeket formáló vagy konzerváló szakpolitikai környezetet is. Mindezek a tényezők pedig egymással is kölcsönhatásban állnak: az iskolázottság és osztályhelyzet kihat a foglalkozási és jövedelmi viszonyokra, de hatást gyakorol a gyermekneveléssel kapcsolatos elképzelésekre is. A gyermeknevelési attitűdök is társadalmi feltételek között keletkeznek, az egyéni és családi elképzeléseket különböző kulturális normák és értékek követése jellemzi, mindezek azonban nem függetlenek egy-egy adott társadalom gazdaság- és családpolitikájától sem.

Számos magyarországi családszociológiai kutatás bizonyítja, de a média által is befolyásolt és közvetített közvélemény is azt tükrözi, hogy a hazai férfiak és nők együttélését döntően a hagyományos szerepmegosztás jellemzi. A már több évtizede kialakult és jellemzővé vált női foglalkoztatás ellenére nem szűnt meg a nők férfiakhoz képest alárendelt helyzete a munkaerőpiacon, nem szűnt meg a háztartás és gyermeknevelés nagyjából nőkre háruló terhe, és mindez nemcsak az elvárások, hanem a mindennapi gyakorlatok szintjén is jellemzőnek tekinthető. A második világháború után bekövetkezett radikális fordulat ugyan statisztikai értelemben szétrobbantotta a hagyományos családot (Lócsei 2008), és az államszocializmus nőket és családokat érintő fontos intézményei (bölcsődék, óvodák, napközi otthonos iskolák) a korábban családanyákra háruló terhek egy részét valóban átvállalták, mindez azonban nem volt képes a családi szerepekről alkotott felfogás gyökeres megváltoztatására. A nemi alapon elvárt tradicionális szerepviselkedések továbbélése, sőt, bizonyos értelemben megerősödése szempontjából bekövetkező újabb fordulatot az 1967-ben bevezetett gyēs, majd a dolgozó nők gyermekvállalását bátorítani kívánó, 1985-ben bevezetett gyed jelentette. A szocializmus korai szakaszában a képzetlen női munkavállalók a munkaerő tartalékhaderegét jelentették, későbbi feleslegessé válásuk idején a gyermekgondozással töltött ún. inaktív munkaerő állapot viszont képes volt a munkanélküliség nélküli ország illúzióját fenntartani. Ezekben az évtizedekben ugyan dinamikus emelkedett a nők iskolázottsági szintje, a '89-ben bekövetkezett rendszerváltozás idején a felsőoktatásban résztvevő nők aránya már elérte a férfiakét, mégis tartósan fennmaradt a nők és férfiak közötti megkülönböztetés mind a munkaerőpiacon, mind a magánéletben, és ha egyre kifinomultabb formában is, de érvényesül a munkavállaló nőkkel szembeni diszkrimináció minden formája (Tardos 2012, Neményi et al. 2013). A jól ismert jelenségek (vertikális és horizontális szegregáció, üvegplafon stb., Nagy 1997, 2001, 2014) mélyen befolyásolja a nők önképét, és beépül az önmagukkal szembeni elvárásaikba is, a munka és család összeegyeztetésének kettős terhe nemcsak tényszerűen nehezíti meg a nők életét, hanem – ha kényszer szülte módon is – többnyire sorsszerűként él meg alárendelt helyzetüket. Az elmúlt évtizedekben folytatott attitűdkutatások bizonyítják (Blaskó 2005, Pongrácz 2001), hogy a családdal és családi szerepekkel kapcsolatos felfogás alig változóan döntően a hagyományos minták szerint alakul, a magyar társadalom többsége a férfiakat tekinti családfőnek, és elsősorban a nőktől várja el a gyermeknevelés és a háztartási munka végzésének terheit. A férfiak és nők közötti hátrányos megkülönböztetés tilalmának az EU-hoz való csatlakozással is megerősített követelménye, valamint a gender-kutatóknak és a lassan hazánkban is terjedő feminizmus képviselőinek törvényhozásra is némi hatást gyakorló elvárásai – néhány, a férfiakat, apákat is a családi feladatokba bevonni kívánó jogszabály, rendelet meghozatala, pl. a gyēs apákra

való kiterjesztése – ellenére úgy tűnik, a férfiak és nők többsége a hagyományos szerepmegosztás híve maradt. Paradox módon azonban a 20. század második felétől kezdve maga a hagyományos család intézménye ingott meg (Somlai 2013). A válások számának folyamatos emelkedése, a házasság nélküli együttélés terjedése, a bomlékony kapcsolatokban született gyermekek számának növekedése, egyszülős családok, mozaikcsaládok és egyéb alternatív családformák megjelenése és szaporodása a nagyjából hagyományos családi attitűdök és az egyre növekvő mértékben terjedő, azoknak ellentmondó mindennapi gyakorlatok közti szakadéokra világít rá (Tóth–Dupcsik 2007).

EGY KUTATÁS TAPASZTALATAI

Minta és adatok

A nemzetközi kutatás keretében a 2014–15-ös évek folyamán 22 olyan nővel készült interjú, akik házasságban vagy párkapcsolatban élnek, kiskorú gyermek(ek)et nevelnek, és a családi összjövedelem nagyobb részét – legalább 60%-át – az ő keresetük biztosítja. Arra voltunk kíváncsiak, vajon azáltal, hogy a nő a fő kenyérkereső, változik-e a családi együttélés dinamikája, befolyásolja-e az aktuális helyzet egyik vagy másik fél szempontjából a szocializáció által elsajátított nemi szerepfelfogást, hatással van-e a háztartási, gyermekgondozási feladatok megosztására, kihat-e a pár közötti erőviszonyokra az, hogy – legalábbis anyagi értelemben – nem a férfi a családfenntartó.

Az interjúalanyokat hirdetés útján, illetve hólabda módszerrel találtuk meg. Az interjúra vállalkozókat először egy, elsősorban demográfiai adatokat, valamint attitűd-kérdéseket tartalmazó kérdőív kitöltésére kértük, majd egy kb. egy órás, irányított beszélgetésben jártuk körül a kutatás fő kérdéseit. Az alábbi összefoglalóban mindkét információforrásra támaszkodni kívánunk, azaz a kutatás fő dimenziói szempontjából releváns megállapításainkat az interjúalanyok társadalmi státusa, iskolázottsága, jövedelemszerző foglalkozása és családi helyzete figyelembevételével az interjúk szabad szövegei alapján fogalmazzuk meg.

Interjúalanyaink többsége (13 fő) Budapesten él, öten kisvárosban (jellemzően Budapest vonzáskörzetében), négyen pedig egy, az ország elmaradott térségei közé tartozó megyeszékhely közelében lévő faluban élnek. A kutatásban részt vevő nők jellemzően a negyvenes éveikben járnak (átlagos életkoruk 39 év), hárman az átlagnál fiatalabbak, ketten pedig 50 évesnél idősebbek voltak. Több mint felük egyetemi-főiskolai végzettségű, hárman ezen felül tudományos fokozatot is szereztek. Válaszóink között volt azonban egy, aki csak általános iskolát végzett, ketten szakmunkás képesítéssel, hárman pedig gimnáziumi érettségivel rendelkeztek. Szinte mindannyian alkalmazottként, közülük is a többség határozatlan idejű szerződéssel dolgozik, csupán egy volt közöttük, aki önálló vállalkozó volt. Foglalkozásuk széles skáláján a pénzügyi, közgazdasági terület dominál, de jogász, pszichológus, kommunikációs szakember és természettudományos területen dolgozó kutató is előfordul közöttük, ahogy a skála másik végpontján a kisebb jövedelemszerző képességet biztosító, de az adott családban mégis fő pénzforrást jelentő foglalkozások állnak, mint szociális gondozó, ápoló, takarító. Összehasonlítva női interjúalanyaink és házas/élettársuk iskolázottsági, foglalkozási és jövedelmi adatait, kitűnik, hogy a férfi partner alacsonyabb jövedelme nem független társukhoz képest alacsonyabb iskolai végzettségétől, kevesebb biztonságot jelentő foglalkozásától vagy munkavégzési formájától. A férfiak között több a szabadfoglalkozású,

olyan, aki korábbi munkáját a rendszerváltozás okozta gazdasági átrendeződés, illetve bizonyos szakmák (pl. nyomdászat) háttérbe szorulása vagy kihalása miatt elveszítette, és volt közöttük nyugdíjas is. Az elbeszélések némelyikéből azonban az is kiderült, hogy a férfiek/társak átlagosan alacsonyabb jövedelmét inkább az elérhető munkalehetőség bizonytalansága okozza, az időnként jól megfizetett alkalmi munkát hosszabb-rövidebb munkanélküli periódusok váltják.

Kutatásunk egyik kritériuma volt, hogy házasságban/tartós párkapcsolatban élőket szólaltassunk meg, azért, hogy elbeszéléseiken keresztül az együttélés különféle jellemzőire következtethessünk. Megtudhassuk, milyen sikerrel küzd meg a pár egy olyan, Magyarországon rendhagyónak minősülő családi felállással, ahol a nő az elsődleges családfenntartó. Vajon a helyzetből fakadó problémák ellenére – esetleges alacsonyabb jövedelmi szint, a nő fokozott terhelése miatt az otthoni munka (háztartás és gyermeknevelés) időbeosztásának nehézségei, illetve a hagyományos női szerep és a munkavállaló nő esetleges szerepkonfliktusai – képes-e a család harmonikus együttélésre, vagy ezek a nehézségek szétfeszítik a kapcsolatot. Egészen másfajta együttműködést igényel az az eset, amikor a nemi szerepekről alkotott felfogásukban nem különböznek egymástól a felek, akár úgy, hogy mindketten az egalitáriánus szerepfelfogás hívei, és családi feladataikat igény szerint, biológiai nemüktől függetlenül osztják be egymás között, vagy éppen amikor a férfi és a nő eltérő felfogással és eltérő elvárásokkal lép be a kapcsolatba. Az interjúkból kiderülhet, vajon mindkét fél képes-e alkalmazkodni a hagyományoshoz képest rendhagyó családi felálláshoz, szükség van-e egyik vagy másik fél részéről valamiféle kompromisszumra ahhoz, hogy a családi harmónia fennmaradjon. Kompromisszumkényszerűt szülhet, amikor a nő, annak ellenére, hogy társához képest magasabb jövedelmezőségű, esetenként nagyobb időbeli és szellemi ráfordítást követelő munkát végez, mégis azon igyekszik, hogy a „hagyományos” női szerepköröket is betöltse. És bár a történeteket a nők szemszögéből ismerjük meg, mégis rálátást szerezhetünk arra is, vajon az egyenrangú kapcsolat iránti meggyőződéssel vállalja-e fel, vagy pedig kompromisszumra kényszerül az a férfi, aki elfogadja a jövedelemszerzés terén másodlagos helyzetét, és a hagyományosan nőknek fenntartott tevékenységekben fokozottan vesz részt a családi harmónia biztosítása érdekében. Véleményünk szerint óhatatlanul konfliktushoz vezet az, ha a pár férfi és nő tagja eleve másfajta szerepelvárásokkal lépett be a kapcsolatba, illetve ha közös életük a „hagyományosnak” minősülő családi szerveződéssel indult, és a változás valamiféle külső kényszer hatására következik be (pl. a férfi munkájának elvesztése). Mindezeket együttvéve az is érthetővé válik, hogy a rendhagyó felállással való megküzdés nem minden esetben sikeres, a 22 általunk megismert család közül kettő már az interjú készítésének idején gyakorlatilag felbomlott, néhány továbbiban pedig megfogalmazódott az esetleges különválás lehetősége.

A kutatás eredményei

Az interjúk elemzése során a fentiek értelmében négy jellegzetes családi kapcsolati modell rajzolódott ki. Egyrészt figyelembe vettük, vajon megegyezik-e vagy különbözik a két fél saját magára és társára vonatkozó szerepfelfogása, másrészt azt néztük, mennyire engedik meg a körülmények (férfi és nő munkavégzési formája, jövedelmezősége, gyermekek száma és életkora stb.), hogy a kapcsolat kialakulásától kezdve folyamatosan, vagy ha átmenetileg is, de tartósan a nő legyen az elsődleges kenyérkereső. A modellek közül azok, amelyek a felek hasonló szerepfelfogására épülnek, legyenek azok egyformán hagyományosak vagy egyaránt egalitáriánusak,

stabilabb kapcsolatot valószínűsítene, mint azok, ahol „szerepcseré” történik. Amennyiben azonban a „szerepcseré” mindkét fél részéről elfogadott, a felek képesek lehetnek a szokásostól eltérő, mégis harmonikus családi együttműködést kialakítani, legfeljebb környezetük olykor rosszálló ítéletével kell számolniuk. Azokban a családokban viszont, amikor a fordított szereposztást – akár ha átmenetileg is – csupán a külső kényszerek diktálják, és sem a fő kenyérkereső nő, sem pedig a „családfő” szerepének visszavételétől önértékében sértett férfi nem teszi magáévá ezt a családi felállást, gyakrabban keletkeznek feszültségek, konfliktusok, mutatkozik meg a harmónia hiánya.

Tradicionális modell

Az ide sorolható mindössze három esetben mindkét fél a hagyományos, nemi alapon egymástól különböző szerepfelfogást vallja, azaz a kenyérkereső munkát elsősorban a férfitől várja el, a gyermeknevelés és a háztartás teendőit pedig inkább női feladatnak tekinti. Ezekben az esetekben hiába vált a nő különböző okok miatt fő kenyérkeresővé, mégis vállalja a kettős terhelést, igyekszik összeegyeztetni családi feladatait és jövedelemszerző tevékenységét. Elfogadja, alkalmanként el is várja férfi társától a fokozott részvételt az otthoni feladatokban, de nem szakad el a többnyire saját gyermekkori családjában megismert tradicionális szerepfelfogástól. Ez az együttélési forma általában konfliktusmentes, hiszen a nő aláveti magát a többség által képviselt társadalmi rendnek, így nem kerekedik felül társán annak ellenére, hogy nagyobb mértékben járul hozzá a családi összjövedelemhez. Az ide sorolható esetek közül kettőben a nő magasabb jövedelme a magasabb iskolázottságából, biztonságosabb munkahelyéből, nagyobb jövedelmezőséget biztosító szakképzettségéből adódik, egy esetben pedig abból, hogy férj az interjúkészítés idején már nyugdíjas.

Egyik interjúalanyunk (13), megözvegyült férjének két gyermekét és három közös gyermeküket nevelő, vegyészeti laboratóriumban vezető beosztásban dolgozó nő, akit férjével egy vallási közösséghez tartozás is összeköt, szintén hitet tesz a hagyományos családi szereposztás mellett. Egymás után születtek gyermekei és összesen hét évig volt gyese, pedig férje ez idő alatt többször is munkanélkülivé vált. Azonban sem ő, sem férje nem érezte volna természetesnek, hogy az apa vegye igénybe a gyermekgondozási segítyt.

A hagyományos modell másik képviselője (08) egy kistelepülésen élő nő, aki első házasságából született lányát és jelenlegi férjével közös fiát neveli már hosszabb idő óta egyedüli pénzkeresőként a családban. Stabil és a helyi viszonyokhoz képest elegendő jövedelmet biztosító munkáját egy szociális szolgáltató egyesület biztosítja. Férje az észak-magyarországi régióban jellemző gazdasági leépülés áldozata, aki munkáját már hosszabb ideje elveszítette, csak időnként jut viszonylag jól fizető alkalmi munkához. Aktuális élethelyzetük ellenére a hagyományos családi szerepek vállalását egyik fél sem kérdőjelezi meg.

„...bár azt mondom, hogy minden házasság ilyen legyen. Nem azt mondom, nálunk is vannak viharos felhők, de mindig megoldjuk. A viták tartanak 2–3 percig, és utána meg mintha mi sem történt volna, nem szoktunk egymásra haragudni vagy hátat fordítani egymásnak... Amit én keresek, az is közös, mert amíg én nem kaptam, az is közös volt, amit ő keresett. Úgy gondolom, egy családban, egy házasságban nincs ilyen, hogy enyém, tiéd, hogy te hozol többet... inkább keressen kevesebbet, de legyen a családdal is. ... Szerinte teljesen mindegy az, hogy most melyikünk keres, úgyis egy családi kasszába jön. Ha már annyira nagy az egyenlőség nő és férfi között, akkor legyen mindegy, hogy melyik keres, az ne okozzon

problémát egy családban.”

A hagyományos modell szinte vegytiszta képviselője a presztízsdús, értelmiségi munkahelyen, magas beosztásban dolgozó interjúalanyunk (02). Ő elsősorban szorgalmának és továbbtanulási ambícióinak tulajdonítja töretlen előrehaladását a pályáján, de nem érez státuskülönbséget az övéhez hasonló családi háttérrel, és csupán szakképzettséggel rendelkező, részben fizikai munkát végző férjével szemben:

„A mi kapcsolatunk tíz éve alatt volt, hogy elvesztette a munkáját, keresgélt, talált hol jobbat, hol rosszabbat, igazából ez végigkísérte a mi kapcsolatunkat. Nekem kicsit egyenesebb és könnyebb volt az utam, elvégeztem az egyetemet. Volt olyan időszak, főleg, amikor idejöttem dolgozni, volt a férjemben egy kis sérelem. Hogy többet keresek, hogy az A-n dolgozom, ez nagy szó, elég egyszerű családból származunk, ez nagyon nagy valami.”

Mégis természetesnek tartotta, hogy gyermekeivel évekig otthon maradt, és nem az apa vette igénybe a gyermekgondozási időszakot.

„Nem merült fel, mert amikor én gyedre mentem, akkor ő mindig éppen jól keresett, akkor logikus volt, hogy ő dolgozzon. A másik fele, hogy én, amikor dolgoztam, egyetemi oktatóként, hát lássuk be, az nem olyan munkahely, hogy ott van az ember 8–4-ig, hát én elég lazán voltam, logikus volt, hogy így legyen. Meg a másik fele, hogy az én gyerekeim nagyon anyatejes babák voltak, mind a kettő, a kisfiam majdnem két éves volt, mire rá tudtam venni, hogy már nem szopikázunk. Ez is adta, hogy én voltam otthon vele.”

Munkahelyének választása kapcsán fontos szempontként említette, hogy főnökei figyelembe veszik anyai feladatait, nem várnak el tőle többletmunkát:

„Én eleve, amikor idejöttem dolgozni, elmondtam azt, hogy én 4-ig tudok dolgozni. Az előfordul, hogy este még olvasok e-mailt, megcsinálok hétvégén, de 4 órakor nekem el kell indulni, hogy háromnegyed ötkor odaérjek az óvodába vagy az iskolába is. Ebben így kiegyeztünk. Akkor szoktam tovább maradni, amikor van még valami ok, valami megbeszélés mondjuk 3-kor kezdődik és elhúzódik, olyankor hívom a férjemet, hogy menjen be a kisfiúért, és akkor kicsit később érek haza. Amúgy ez a nem jó része, mert rohan az ember, hogy odaérjen.”

A házimunka megosztása is a hagyományos rend szerint történik:

„Én sütöm a sütitet. Főzni nagyrészt én főzök, mert ő nem tud. De ő vezeti az autót, ha bütykölni kell, azt természetesen ő. A fűvet ő nyírja. Ez egy társasház, van egy kis kertrészünk, ott nyírni kell a fűvet, meg van egy kis sövény. De a férjem mondjuk nem szokta a virágoskertet gyomlálni. ... Van azért férfi és női szerep, ezek azért itt kijönnek. Nyilván én semmilyen... én villanykörtét nem vagyok hajlandó cserélni. Azt mondom, én azért mentem férjhez, hogy nekem soha ne kelljen villanykörtét cserélnem. Én nem tudok csapot szétszedni, szerelni, ez az ő dolga.”

Egalitáriánus modell:

Az ebbe a kategóriába sorolható négy interjúalanyunk egymástól teljesen eltérő szocializációs háttérrel rendelkezik, mégis összeköti őket az, hogy mindegyikük egyenrangú és nem alá-fölérendeltségre épülő kapcsolatban él, és a felek családról és családi szerepekről alkotott képe nem a hagyományos, a nemi hovatartozás

alapján különböző elvárásokat tükrözi, hanem kizárólag a kölcsönös alkalmazkodásra épül. Három esetben a házasság a fiatalok első nagy kapcsolatának eredménye, a negyedik ide sorolt alanyunk második házasságában él, és mintegy az abban elszenvedett rossz tapasztalatokból okulva építette fel jelenlegi, egyenrangú kapcsolatát. Ezek alapján úgy tűnik, a társ megválasztásának is fontos szempontja volt az az elvárás, hogy az önálló karrier alakításának ne legyen akadálya a gyermekvállalás, ne gátolja a szakmai előrehaladást a társ esetleges eltérő szerepfelfogása, hogy a családi élet és a munka összeegyeztetése adott időszakban, adott igények szerint, de kölcsönös döntések alapján történjen.

Párjával egyetemista kora óta együtt élő, jogász végzettséggel katonatiszti pályán folyamatosan előrehaladó interjúalanyunk (15) férje egyetemi, tudományos karriert választott. Két gyermeket nevelnek, külső segítséget alig vesznek igénybe, családi feladataikat egymás iránti figyelemmel, harmonikusan látják el. Kettőjük jövedelme közti különbség nem a munka mennyiségén, hanem jövedelmezőségén alapul:

„Azért egy normális világban az, hogy valaki egyetemi oktató, az nem jelenti azt, hogy kevesebbet keres, mint egy katonatiszt. ... de ezt az elején tudtuk, tehát nem vettem zsákbamacskát. Tudtam, hogy amikor ő bölcsész pályára megy, akkor nem fog engem olyan szinten eltartani, olyan anyagi javakat szerezni a családnak, amiből dőzsölni fogunk, ez nyilvánvaló volt. ... Nekem mindig az volt a bajom ezzel a situációval, hogy sokkal többet dolgozik, mint én, így ráfordított időben ilyen ingyen munkákkal meg az egyetemi állással, és ugyanakkor a töredékét kapja érte.”

Munkahelyének megválasztásakor fontos szerepet játszott a család és karrier összeegyeztethetősége:

„hát én azért is választottam ezt a közigazgatási munkahelyet már viszonylag korán, mert ez összeegyeztethető a gyerekvállalással meg a családdal, viszonylag tűrhető jövedelmet is jelentett, meg a munkaidő sem egy utolsó szempont.”

Férje viszont természetesnek veszi, hogy kötetlenebb munkaidejének megfelelően az otthoni feladatokban kiveszi a részét:

„Ő szokott mosni, mert többet van otthon, a mosást ő csinálja, a bevásárlás részét, hát úgy felesbe szoktuk, akinek éppen ideje van, az csinálja a bevásárlást. Meg ki szokott néha takarítani, ha otthon van nap közben és nagyon sok ideje van.”

Egyetemen oktató, de ezen felül részben pénzkeresés céljából, részben civil szervezetekben különböző ügyek melletti elkötelezettségből plusz munkákat vállaló interjúalanyunk (21) is a férjével való egyetértésben alakítja egyenrangú kapcsolatra épülő közös életüket. Két gyermeket nevelnek. Férje alacsonyabb iskolai végzettségű, változó sikerességgel talál magának munkát, de ez nem okoz feszültséget kettőjük között:

„... a T. jelszava ilyen $3 \times 8 = 24$, ő abban hisz, ő ilyen hippí. Nyolc óra munka, 8 óra pihenés, 8 óra szórakozás, és szerinte dolgozni azért kell, hogy utána tudjunk élni, hogy meg tudjuk azt valósítani, amit amúgy szeretnénk.”

A családi feladatok végzését nem kötik össze nemi hovatartozásukkal:

„Ő másképp gondolkodik ezekről a szerepekről, mint az átlagos férfiak. Bár ezt nekem mindig más mondja, hogy amúgy a férfiak nem ilyenek, mint a te férjed. Nekem annyira ez a természetes, én nem is tudnám ezt elképzelni másképp. Sőt, őszintén, én sokra nem is tartom azokat a férfiakat, hanem tényleg fogyaté-

kosnak tartom azokat, akik nem tudják, hogy hol van a cukor, és a tojásrántottáig legalább nem jutnak el. Ez nem egy női képesség, mint a háromfelé tudok figyelni, hanem ez egy teljesen hétköznapi dolog. Én is be tudom verni a szöveget a falba egyébként, nekem ez nem gond, és szerintem ezek nem női vagy férfi feladatok, és azt nagyon... én azt lenézem, aki nem tud mosogatni, vagy nem tud porszívózni, vagy nem akar, gondolom, azért ez lehet mögötte. Vagy nem tud három kaját megcsinálni, vagy nem tudja, az ő közös háztartásukban hol van a só. De szerintem tök kiszolgáltatott érzés lehet egy férfinak ez, hogy nem tudja...”

Ha egymás között nem is okoz problémát különböző hozzáállásuk a pénzkereső munkához, illetve konfliktusok nélkül képesek megosztani a gyermeknevelési és otthoni feladatokat, gyakran szembesülniük kell a környezetük rosszallásával:

„Alapvetően mi minden ilyen kisebb nehézségekkel vagy feszültségekkel ebben a szerepleosztásban tök jól elvagyunk. Viszont baromi nehéz a környezettel szembemenni. A környezet előtt úgy érzem, hogy ezt meg kell védeni. A barátnőim körében is, és ott a kerületben meg abszolút, mi egy nagyon furcsa család vagyunk... A 16. kerületben lakom, ahol mindenki négyet szül, és főállású anyaként van otthon. Én így is egy karrierista vagyok, egy szörnyeteg anya vagyok az ő szemükben szerintem. A mi kerületünk nagyon durván új jobboldali és nagyon durván erre a klasszikus hagyományos szerepleosztásra van berendezkedve. A nők diplomások, három nyelvvizsgával, de otthon vannak 10–12 évig, és utána is inkább a gyerekeket hordják a balettra meg a zenére...”

Vidéki nagyvárosban nemzetközi cégnél pénzügyi vezetőként dolgozó interjúalanyunk (19) előző házasságában született lányát új párjával neveli. Korábbi házassági kudarcából tanulva helyezte új alapokra együttélését. A továbbtanulás és a pályaválasztás terén is ambiciózus nő karrierje folyamatosan emelkedett, míg új házassága miatt is megváltozott élethelyzete másik városba, még magasabb pozícióba röpítette. Második férjével – úgy érzi – tökéletesen kiegészítik egymást, interjúalanyunk munkájának jövedelmezősége és biztonsága megengedi, hogy a férj olyan vállalkozást indítson be, amelyben ő is kiteljesedhet.

Nem okoz nehézséget számára család és karrier összeegyeztetése, az olykor éjszakába nyúló munkaidő, mert:

„Én azért tudok a munkámra koncentrálni, meg azért tudom bármikor felvállalni, hogy tovább bent maradok... mert tudom, hogy otthon nem fog rám dőlni a ház. Ha a gyerek hazamegy, ad neki enni, ha olyan programja van a gyerekeknek, akkor elviszi vagy érte megy. ...Ez a pénzügyes szakma sehol nem egy 8 órás munkakör, ahol ezt normál keretek között lehetne végezni, itt mindig túzóltás folyik... Az én munkaidőm az korlátlan. Gyakorlatilag feladatok vannak, és amennyi órát az igényel, annyi. Itt határidők vannak, amiket nem lehet mulasztani. Keresek annyit, hogy ezzel fel tudom tartani a családnak az anyagi alapjait, és akkor legalább kettőnk közül az egyikünk olyannal foglalkozik, amit szeret csinálni, amit élvez... Ő kreatívabb, vállalkozó kedvű, ő tudta mit kell csinálni, elkezdte, és hamar minőségi eredményt tudott elérni. Akkor már legalább ő nem stresszel minden nap egy nyomorúságos alkalmazotti életben, hanem olyasmivel foglalkozik, amit imád.”

Az otthoni, családi szerepek megosztása is harmonikus, feszültségmentes:

„Ha nem lenne az én férjem ilyen áldott jó lélek, akkor nem oldódna meg. Ahogy említettem, J-ban mindig megvolt ez a törődés, gondoskodási hajlam. Nekem ő az ideális férj és ideális családapa. Szerintem na-

gyon függ attól, hogy kikről beszélünk. Ilyen általánosságban nem szeretnék fogalmazni, itt mindig ezek a személyközi viszonyok a fontosak, hogy kinek mire van szüksége.”

Bár saját gyermekkori családjában és első házasságában inkább a hagyományos nemi szerepeket tapasztalta meg, az egymás kölcsönös támogatását és az egyenlő teherviselést tartja optimálisnak:

„Az első férjem is olyan családból jött, hogy nem nagyon így volt. Ha kedve volt, főzött, hobbi szinten. De neki az volt az álláspontja, hogy otthon nincs kötelesség. Kötelességünk csak a munkahelye van. Otthon jól érezzük magunkat. És nem törődött azzal, hogy én meg úgy éreztem, hogy azért valakinek el kell látni a házi dogokat, ha ő nem, akkor nekem. Én úgy gondoltam, hogy igenis, otthon is van kötelesség, és erről J-val teljesen egyformán gondolkodunk.”

Pénzügyi területen dolgozó, biztonságos és szakmai szempontból is tartalmas, egyúttal jól jövedelmező állásban fő kenyérkeresői szerepbe került interjúalanyunk (18) férjével való kapcsolata a kölcsönös alkalmazkodásra, és nem a hagyományos szerepfelfogásra épül. Gyermekük megszületése után három évig ugyan otthon maradt, de férje rugalmasabb időbeosztása, és hobbiként is értelmezhető, kevésbé jövedelmező foglalkozása lehetővé tette felesége munkába való visszaállását. Számára nem a merev előírások, hanem a családi, háztartási feladatokat illető egyenlő teherviselés jelenti az ideális együttélési formát:

„Ahogy mi élünk, az közelít az ideális családhoz, ugyanis a párom is legalább annyit, bizonyos területeken többet is kivesz a közös életünkbe tett munka ellátásából, akár a gyereknevelés, akár a háztartási munka ellátását veszem. Igazából számomra ez közel az ideálishoz. Mi az az ideális? Azt gondolom, az egyenlő teherviselés ideális. Még ha szeretnék is több időt foglalkozni a gyereknevelés részével, de ez az én munkabeosztásommal nem megvalósítható, viszont rá lehet számítani ezen a téren, hogy a számomra hiányosságként megélt helyzetet ellássa és pótolja. Azt gondolom, ha mind a két fél, a nő is és a férfi is, a gyerek bizonyos életkora után egyenlő részben veszi ki a feladatokból a részét, akkor az ideális. Most félretéve az anyagi részét a család működtetésének. ... Ő az a típusú apuka volt, aki szeretett lent lenni a játszótéren, miután én visszamentem dolgozni, és neki nem volt akkor munkája... Reggel én vittem az óvodába, hogy legalább ennyi maradjon meg a gyerekből. De délután ő ment érte, utána elmentek a játszótérre, bevásárolni, a klasszikus úgymond anyai szerep, amit a játszótéri társaságban az anyák vittek, azt ő csinálta. És utána panaszkodott is nekem, hogy a játszótéren úgy néztek rá az anyukák, mintha buzi lenne, már bocsánat, hogy ezt mondom. Érezte ezt az ellenszenvet... A feltételezés mind a kettőnk részéről az, hogy a gyereknevelésben ugyanúgy kiveszi mindenki a részét, nincs olyasfajta feladatmegosztás, hogy te hozod a pénzt, én meg rendbe teszem a gyereket, hanem ez közös dolog.”

Kényszer szülte fordított szerepek modell

Ebbe a modellbe hét interjúalanyunkat soroltuk. Az igencsak heterogén háttérű és sorsú interjúalanyokat magába foglaló kategória közös jellemzője, hogy mindannyian alapvetően hagyományos szerepfelfogással kezdték partnerükkel közös életüket, köszönhetően egyrészt a házassághoz és gyermekvállaláshoz fiatal koruk és családi háttérük következtében még reflektálatlan viszonyulásuknak, részben pedig annak, hogy partnerük is a hagyományos férfi szerepet hozta a kapcsolatba. Különböző okok miatt azonban az együttélés olyan kihívások elé állította ezeket a családokat, amelyben a nő hosszabb-rövidebb ideig kényszerűen elsődleges családfenntartóvá vált, így szocializációjuk és előzetes elvárásaik ellenére a fordított szerepmegosztással kellett megküzdniük. Van közöttük értelmiségi pár hasonlóan értelmiségi házastárssal, köztük magas presztízsű állást betöltő,

európai színvonalon kereső nő, valamint nagy ambíciókkal rendelkező művész, akiknek élettársa korábbi értékes munkáját elveszítette, szakmájában elbizonytalanodott és mára sikertelenné vált. Van egy magyarországi multi vállalatnál magas beosztásban dolgozó nő, Magyarországon nehezen boldoguló külföldi partnerrel, de vannak köztük kistelepülésen élő, szociális munkát végző asszonyok (köztük egy roma nő), akiknek férje az adott régióban nem képes munkát találni magának. Az idetartozó esetekben a két fél házasságról, családról, munkavállalásról és otthoni teendőkről alkotott felfogása nem feltétlenül különbözik egymástól, legfeljebb a pénzkeresés terén fokozatosan kialakuló, vagy éppen hosszabb ideig tartó, de a felek által csak átmenetinek tekintett felbillent erőviszonyok váltják ki azokat a jellegzetes konfliktusokat, feszültségeket, olykor válásig vezető ütközéseket, amelyek ezt a kategóriát jellemzik.

Ehhez a kategóriához tartozik három olyan interjúalanyunk, aki hagyományos paraszti vagy munkáscsaládban nőtt fel, anyai és feleség- szerepre készült, mégis, viszonylag alacsony iskolai végzettsége ellenére képes volt új szakmát megtanulni azért, hogy nem különösebben jövedelmező, de biztonságot nyújtó állást vállalhasson, és gyermekeit képes legyen akár egyedül is eltartani. Két esetben maga a házasság is áldozatul esett az elvárthoz képest más irányt vett életútnak, és ha a saját lábra állás nem a tervek szerint, hanem kényszerűségből történt is, önbizalmat adott azoknak a nőknek, akik amúgy elfogadták volna másodrendű szerepüket a családban.

Ugyancsak vidéken él a fiatalon házasságot kötő, már anyaként szakképzettséget szerző és munkába álló nő (09) családi szocializációjának és férjével közös életük kezdeti tapasztalatainak alapján hagyományos szerepmegosztásra rendezkedett be:

„Amikor 16 évesen hozzámentem, ő 24 volt, nekem olyan volt, mint a második apám. Ő volt az, aki ment dolgozni, aki mondta, hogy ezt így kell, úgy kell, építkezünk, és én voltam a kislány, aki felnézett rá... A második megszületése után jártam a kereskedelmibe, aztán meg a gimnáziumba. Utána hogy a fiam négy éves lett, kezdtem el munkahelyeket nézegetni... Hát elmentem, de nem, nekem olyan idegen volt már számomra ennyi idő után, meg hát mi lesz a gyerekkel, mi lesz otthon...”

A család fenntartásához szükség volt munkájára és keresetére, de úgy érezte, pénzkereső tevékenysége ütközik anyaságával:

„Én még mindig a klasszikus formában élek agyilag, hogy egy férj legyen családfenntartó, egy igazi apa... és ha az anya nem tud (dolgozni), mert gyerekekkel van, akkor az apa tartsa el a családot, esetleg az anyukát is. Hála istennek engem nem kellett soha eltartani, mert még azt is hallgathatnám... Én nem azt mondom, hogy a nő ne dolgozzon, de mondjuk, ha a nő keres 80 ezret, akkor az apa keresse meg már azt a 100–120 ezret, mutassa meg, hogy ő a családfenntartó.”

Férje, aki elvesztette korábbi stabil munkahelyét, és csak időlegesen tud alkalmi munkát vállalni, nem képes olyan biztonságot nyújtani a családnak, amit a feleség kívánatosnak tartana:

„Az az igazság, hogy ő nyáron burkol, folyamatosan, és keres... a társadalombiztosítást maga után fizeti. Csak a télen van gond, ugyanis télen nem burkoltatnak. Ezért vagyunk folyamatos harcban egymással. Azt akarom megértetni veled, hogy oké, hogy nyáron keresel, mert aláírom, nem mondom, hogy otthon ülsz. De amit te nyáron keresel, abból minimális rész marad télire. Télen meg vegetálunk, az van, amit én keresek, mert az nem elég télire. ... Megmondtam neki, hogy nem foglak ezért piszkálni, mert az édes-

anyjától is megkaptam, hogy ne foglalkozzak vele, mert az ő fia dolgozik. Én nem mondtam, hogy nem dolgozik, csak nem kellene ezen elgondolkozni? Hogy nyugdíjárulék, ilyesmi? ... 45 éves férfinak, akinek családja van, el kell mennie dolgozni ... kell lenni egy munkahelynek, amire számíthatok, hogy ha lebetegszem, van táppénzem, ha valamennyi évet ledolgozom, akkor esetleg lesz nyugdíjam. De nem lóghatok a levegőbe... én ezzel nem értek egyet, és ezt nem tudom vele megértetni.”

És bár azonosul az édesanyjától tanult hagyományos szerepfelfogással, tényleges élethelyzetük, a munka/család kettős terhe és a férj már-már karikatúra-szerűen alakított férfi szerep-viselkedése és vele szembeni elvárásai ráébresztik arra, hogy ez a viselkedésmód anakronisztikus és sértő rá nézve:

„Nem, én nem is vártam el soha mást. Lehet, hogy az én nevelésemből adódóan, mert édesanyám nekem mindig azt mondta, hogy egy asszony maradjon asszony, meg hogy a férj elmegy dolgozni, akkor otthon minden legyen patent, amikor hazajön, tegye elé a kaját meg mellé a kanalat. És mondták, hogy milyen hülye vagy, a barátok mondták, hogy azért ennyire nem kellene. De én ezt tartottam helyesnek mindig, hogy ahogy hazajön, már szaladok. Volt egy olyan jelenet, amikor rádöbbsentem, hogy nem biztos, hogy jó ez. Elment kezet mosni, teszem elé a meleg levest, és még nem volt benne a kanál, amikor bejött. És mentem a konyhába, és ahogy visszanéztem, látom, hogy úgy mutatta a kezével, hogy a kezével egyen? Nem várta meg, hanem mutatta a kezével... és akkor gondolkodtam el, hogy hát basszus, te is ki tudsz jönni a konyhába, ott az étel, szedd ki.”

Egészen más körülmények között vált elsődleges kenyérkeresővé a férjével egy gyermeket nevelő, magas beosztásban dolgozó budapesti nő (03), akinél jóval idősebb férje pályájának leszálló ágába került. Esetükben egyik fél sem tervezte mereven követni a társadalom által előírt és normaként meghatározott nemi és családi szerepeket, de bizonyos elemeit – a kisgyermek nevelésének idején az anyaság prioritását a munkavállalás felett – interjúalanyunk mélyen interiorizálta, és bár tudott férjére támaszkodni abban az időszakban, amikor az anyagi biztonság érdekében elképzeléseihez képest korán visszament dolgozni, mégsem tartja „normálisnak” ezt a felállást. Így írja le helyzetüket:

„Amikor megismerkedtünk, akkor szintén ilyen kommunikációs tanácsadással, piárral foglalkoztam, ő meg szabadúszó fotós volt. Akkor is volt már ilyen különbség, ami nagyon kiéleződött azóta, hogy bejött a gazdasági válság. Olyan szinten leépült az elmúlt hat évben a fotós munka, hogy nagyon beszűkült a piac, nagyon sok újság nem foglalkoztat már külsős fotósokat, hanem megtartott egyet, vagy újságírókkal dolgoztat. A férjemnek akkor fogytak ki a munkái, és ebből nem nagyon tudott visszajönni. ... Gyakorlatilag most egyedül tartom fenn a családot, már hat éve. ... Nekem nagyon nyomasztó, hogy egy lábon áll a család, és hogy ha velem valami történik, akkor nem tudom, hogy mi lesz. Szerintem ez egy borzasztó nagy felelősség.” Úgy látja: „Nagy teher a kapcsolatunkon, mindenféle szempontból. Meg azt is gondolom, és azért is próbálom őt kicsit vissza... így erőltetni, hogy dolgozzunk ezen, hogy ő visszakerüljön a munka világába, mert nem lehet ennyi idősen nyugdíjba menni, ez nagyon rosszat tesz az önbecsülésének.”

Ugyanakkor a munka és család összeegyeztetését megkönnyíti számára, hogy férje a gyerekek nevelésében nagyobb részt vállal:

„A kislányunknak volt egy elég súlyos veleszületett vese-rendellenessége, amit egy éves korában fedeztek fel, és egytől két és fél éves koráig, amíg meg nem műtötték, addig azért nagyon szükség volt arra, hogy

legyen egy háttérember otthon, és akkor tényleg nagyon jó volt, hogy ő nem tudott dolgozni. Lehet, hogy ott csúszunk el ezen, hogy akkor ez ilyen közös családi érdek volt, hogy azért legyen egy szülő, aki bármikor ugrasztható, és nem kell bölcsődébe adni...”

Az alábbi interjúrészlet mégis azt mutatja, hogy belső konfliktust, lelkiismeret furdalást okoz számára, hogy szembe kellett állítania anyai és munkavállalói szerepét:

„Hát ha valamit bánok, vagy valami fáj, végülis elég hamar visszamentem dolgozni. 11 hónapos volt a kislányom, és akkor egy hónapig 4 órában, és 3 éves koráig 6 órában dolgoztam. De azt nagyon sajnálom, hogy még egy évet nem maradtam otthon vele. Ez egy ilyen kvázi nagyon nehéz döntéshelyzet volt, mert akkor tudtam ide visszajönni, vagyis hívtak ide vissza dolgozni. És ott ugye volt egy ilyen döntéshelyzet, hogy most maradok otthon, de akkor teljesen bizonytalan az egzisztenciánk, vagy visszajövök ide, amit azért szeretek csinálni, de annak van egy ilyen ára, hogy akkor viszont előbb-utóbb... ott kell hagyni a kislányomat.”

Öntudatosan felvállalt fordított szerepek modell

Ez a családmódel reprezentálja leginkább azt az elképzelést, amely a „kenyérkereső nő” kifejezés hallatán felmerül bennünk. Az ide sorolható esetekben a nő valóban a pár és a család életében irányító, domináns szerepet tölt be, amely fakadhat részben szocializációja során kialakult, egyéni ambíciói révén felépített személyiségéből, részben pedig a társához képest magasabb iskolai végzettségéből, szerencsésebb pályaválasztásából, kettőjük életciklusbeli különbözőségéből, és más olyan, egyéni okból, amelyet az interjú vizsgálatunk nem feltétlenül képes feltárni. Nyolc interjúalanyunkat soroltuk ehhez a modellhez. Van közöttük valóban magas beosztásban vagy magas presztízsű állásban dolgozó, és van, ahol a fiatal, ambiciózus nő tudatosan felvállalja, hogy értelmiségi, tudományos pályán dolgozó, nála jóval idősebb férje érdekében a jövedelmező állást választja. Van olyan is, ahol a nő éppen már a karrierje magasra ívelése idején választ magának nála fiatalabb/iskolázatlanabb, de a gyermekvállaláshoz és gyermekneveléshez nélkülözhetetlen társat, és olyan is, ahol az élet kényszerítette ki ugyan a szerepcserét, de ez a felállás tökéletesen megfelel a szakmájában is sikerre vágyó nőnek. Ezekben az esetekben a minta egészéhez képest magasabb azoknak a pároknak az aránya, ahol vagy a nő, vagy a férfi második vagy többedik házasságában él, ahol adott esetben éppen az okozta az előző házasság vagy előző kapcsolatok kudarcát, hogy a társ nem tudta elfogadni a nő törekvéseit saját karrierje építésében. Miután az ide sorolt esetek többségében a családok viszonylag magas anyagi színvonalon élnek, az egyik fél alacsonyabb jövedelme nem okoz konfliktust életükben, és a nő fokozott munkahelyi terhelése, egy esetben külföldi munkája ellenére a mindennapok szintjén képesek biztosítani a család működését. Ebben a házimunkában és gyermekgondozásban segítő, elérhető nagyszülőkön kívül fizetett alkalmazott, vagy a házimunka minimálisra szorítása, például főzés helyett étel házhozszállítása stb. is megkönnyíti a munka/karrier dilemma feloldását a dolgozó nő életében.

A negyvenes éveikhez közeledő, karrierjében egyre magasabbra emelkedő nő (01) nála jóval fiatalabb, külföldi férjével él, és nevelik óvodáskorú fiúkat. Fontosnak tartja anyaságát, de nem kívánta kivonni magát a nyilvános életből és a munkából a korai gyermekgondozási időszakban sem, mert:

„Amikor a fiam egy éves lett, én úgy éreztem, függetlenül a pénztől, hogy ha én nem mehetek vissza egy

irodába felnőttek közé dolgozni, legalább hat órába, akkor én kiugrom az ablakon. (...) Én akkor is visszamentem volna szerintem, ha valami gazdag férjem van, mert úgy éreztem, hogy ez tök szép, tök jó.”

A családi munkamegosztás nem okoz konfliktust közöttük, a férj maga is elvégez bizonyos, „nőiesnek” tartott tevékenységeket, de igénybe vesznek külső segítséget is:

„Hát otthoni teendők... mit tudom én, a mosógépbe meg a mosogatógépbe bepakolok. Van egy takarító csaj, kb. 25 évesen rájöttem, hogy annyi pénzt mindig kell keresni, hogy valaki jön heti egyszer, és ő ki is szokott vasalni. A férjem egyébként vasal is. Én gyűlölök vasalni. És a férjem főz, mivel nem eszik európai kaját, ő főz magának ilyen indiai kaját. Én hétköznap nem főzök egyáltalán, eszünk hideget a fiunkkal, vagy ő szokott ilyen indiai lepényféléket csinálni neki. ... Hétköznap a legritkább eset, hogy összeütök valami főzeléket vagy tésztát. Tulajdonképpen hétköznap nincs olyan nagy gond a háztartással. Hétfvégén vagy a férjem főz vagy én csinállok valamit, vagy elmegyünk enni, és a lakás meg tulajdonképpen rendben van. A mosást valahogy elintézzük. Végülis minden gépesítve van... (a férjem) meg tudja fogni a söprűt, ki tudja vasalni az inget, fel tud porszívózni, ilyeneket meg szoktunk csinálni, de valahogy nem szokott erről szó esni. Vagy engem ez annyira nem érdekel. Valahogy így kialakult, és ez így működik.”

Az előző házasságából származó gyermekét és közös gyermeküket második férjével együtt nevelő, nemzetközi cégnél dolgozó, jól kereső interjúalanyunkat (06) egyértelműen ambíciói juttatták el jelenlegi pozíciójába, és hajtják alkalmazotti állása mellett is különböző vállalkozásokba, melyekben férjének is képes elfoglaltságot és némi jövedelmet biztosítani. Kezdeti hagyományos szerepelképzeléseit felülírták a rendszerváltozással számára megnyíló lehetőségek, és míg ez a „fordított” felállás az első házasságának kudarcát eredményezte, mára harmonikusan képes együttműködni jelenlegi férjével.

„Mi egy picit szerintem ilyen szerep-zavarban vagyunk, mert azt gondolom, nekem kellett volna férfinak születni és neki nőnek, de mindenesetre én úgy kezdtem a fiatal házasságomat, még az előző házasságomban is, hogy én még a bugyikat is kivasaltam, és minden nap meleg vacsorával vártam a férjemet, az előzőt is. Egészen addig, amíg a férjem elment reggel 7-kor és este 9-kor hazajött és elaludt az asztalnál, viszont pénzt egyáltalán nem keresett. És akkor azt mondtam, inkább elmegyek és keresek pénzt.”

Nála több mint húsz évvel idősebb férjének második feleségeként a versenyszférában dolgozó interjúalanyunk (16) tudatosan építi közös életüket saját erejére, és a férje anyagilag nem jövedelmező, de intellektuálisan fontos munkájának biztosítására. Egy közös gyermeket nevelnek, harmóniában, egymás szakmai és családi szerepeinek tiszteletben tartásával.

„Amikor mi összeköltöztünk a férjemmel, akkor még nem tudtam, hogy mennyit fogok keresni, én akkor még egyetemi hallgató voltam. Szóval én akkor ezen nem gondolkoztam egyáltalán. Amikor pedig munkába kellett állni, akkor úgy volt, persze, fizessenek minél többet, ha lehet. És nagyon boldog voltam, amikor megmondták, hogy... 190 ezret kerestem az első helyen, vagy valahogy így. És akkor mondtam a férjemnek, és ő is nagyon boldog volt, hogy ilyen fizetést sikerült kialkudni. Mert azért az kezdő fizetésnek nem volt rossz. Ő tökre velem örült. Amikor meg ehhez a céghez kerültem és mondtam, hogy itt mennyit fogok keresni, annak is nagyon örült.”

A családfenntartói szerep felelősségét azonban átérzi, és tudatában van annak, hogy ez a helyzet a jövőben is befolyásolni fogja, akár kompromisszumokra is kényszerítheti őt munkahelyének megválasztásakor:

„Mostanában szoktam ezen gondolkodni, de a munkahely váltás miatt, hogy mégiscsak én vagyok a családfenntartó, nem pattoghatok, hogy na, ez nem tetszik, akkor továbbállok, mert nyilván én nem mondhatom egyik napról a másikra, hogy márpedig nem, mert azért én tartom el a családot.”

A szülői szerepekről, munka és család összeegyeztetéséről vallott elképzelései azt tükrözik, hogy a merev, előre leosztott és a hagyományos normák szerint betöltött szerepekkel szemben a rugalmasságot és a szülők közti kölcsönös alkalmazkodást tartja kívánatosnak. A nők szempontjából nem tartja helyesnek azt a három évig tartó, a munkától távoltartó hosszú gyes időszakot, amelyet a társadalmi elvárás kívánatosnak tüntet fel. Úgy tűnik, ezzel nemcsak saját választását igazolja, hanem valóban elkötelezett az egyenrangú nemi szerepek mellett.

„Alapvetően én azt gondolom, hogy egy gyerek akkor lesz kiegyensúlyozott és akkor érzi jól magát, ha a szülei azok. Maradhattam volna otthon szerintem három évig, de a gyerek megitta volna a levét, mert én biztos, hogy... türelmetlen vagyok, és belőlem akkor biztos, hogy kijött volna, hogy én ezt nem akarom csinálni. Én ezt akaratom ellenére csinálom. Aki akar, az maradjon otthon három évig, de én ezt nem tartom jónak, még akkor se, ha otthon akar maradni. Szerintem hosszú távon ez egyáltalán nem jó.”

Szülői és háztartási teendőiket rugalmasan igazítják egymás munkabeosztásához, tekintet nélkül a feladat hagyományosan nemekhez kötött jellegére:

„A férjemnek ez a karmája, hogy ő foglalkozik a gyerekekkel, hozza-viszi óvodába, és a nő meg dolgozik. Az, hogy én többet keresek, mint a férjem, igazából ez nem szokott nálunk... alapvetően mi nagyon egyezünk, és mi úgy is osztjuk be a dolgainkat, hogy kinek mi fekszik jobban. Mondjuk, az óvodába ő hozza-viszi a gyereket, ez abszolút az ő dolga. Egyrészt azért alakult így, mert amikor én elkezdtem dolgozni ezen a munkahelyen, akkor nagyon sokat dogoztam, napi 10–11 órát, és nem volt energiám erre, aztán utána meg azért, mert suliba járok, tehát nyilván azért nincsen energiám, mert dolgozom, s akkor inkább ő vállalja. Meg ő egyetemen tanít, nem kell reggel 9-re bemennie és ott maradnia, ezért sokkal szabadabban jön-megy. Meg, ha otthon van, egy csomó házimunkát inkább ő végez. Elmosogat, a kutya teljesen az ő reszortja lett. De ha mondjuk, hét végén el kell vinni a gyereket mit tudom hova, az mindig én vagyok.”

Nagy külföldi légitársaságnál dolgozó, közgazdász nő (22) és a nála alacsonyabb iskolai végzettségű férje két gyermeküket nevelik egy Budapest közeli településen. Mivel hazai viszonyokhoz képest kiemelkedő jövedelmet biztosító állása hetente több napos külföldi tartózkodást követel meg tőle, munkáját férje „fordított szerepvállalása” nélkül nem is tudná végezni, hiszen kisebbik gyermekük, egy mozgássérült fiú gondozását elsősorban a gyesen lévő férj vállalja. Első gyermekük születése után még csökkentett munkaidővel próbálta szakmai és anyai feladatait összehangolni, majd férjével közösen kialakított megoldással – és a férje, ha nem is egyértelműen örömmel vállalt háttérbe szorulása révén – folytatta számára fontos és nem mellékesen anyagi jólétet biztosító munkáját:

„Egyébként ő nagyon jó apa, tényleg, nagyon jó kapcsolata van minden gyerekkel, nemcsak a sajátjával. ... Ha ő ezt nem csinálná, akkor én nem tudnék dolgozni. Nyilvánvalóan ő úgy érzi ezt az egészet, hogy ő feladta az ő munkáját azért, hogy én csinálhassam azt, amit szeretek, és ebben van igazság. Ez tény, hogy mindamelllett, amit én teljesen tisztán látok, a munkámnak a különböző oldalait, és látom az árnyoldalait is, azért én szeretem ezt csinálni. ... Mindig megpróbáltunk valami pragmatikus megoldást találni.”

Neveltetésük és családi hátterük miatt kettejük házassághoz és gyermekneveléshez, az otthoni munka megosztásához való hozzáállása kezdetektől fogva különbözött ugyan, de – alapvetően a nő erősebb egyénisége és jobb karrierlehetőségei miatt – képesek az együttműködésre a család fenntartása érdekében.

„Én azt tanultam meg, hogy nekem soha nem szabad egyetlen férfire se ráhagyatkozni. Ez a mindig saját lábom állni, mindent elintézni, amit akarok, azt megcsinálom, nem várok senkire, nem bízom abban, hogy bárki tud segíteni, nagyon nehezen tudok segítséget kérni, és ez így egy párkapcsolatban azért elég sok ilyen súrlódáshoz tud vezetni. ... Ez a nehéz a mi kapcsolatunkban, hogy ő egy ilyen nagyon tradicionális családból származik, és én mindig arra gondolok, hogy nem véletlen, hogy engem választott és nem mást. Nyilván neki tetszik ez a fajta élet, amit mi élünk, de pont ez az, ami miatt küzdünk folyamatosan. Annyira nem egy normális magyar kapcsolatban élünk, ahol a férfi pénzt keres, a nő otthon alárendeli magát a férjének és csak négy órát dolgozik, hogy el tudja hozni a gyerekeket, meg elvinni az összes órára. Nálunk ez pont fordítva van. De megbeszéltük, hogy ki mennyit tudna keresni, és hát nagyságrendekkel többet tudok én keresni, ha én dolgozom és ő van otthon, mintha fordítva csinálnánk. De oké, ezt így felfogja az ember az agyával, de mégis minden egyes döntésnél és minden egyes konfliktus pontnál úgy kell csinálni, mintha ez nem így lenne. El kell játszuk, mintha nem így lenne, mintha mégiscsak ő lenne, aki az én pénzemről dönt. Nem úgy, hogy az én pénzem, a közös pénzükről. Tehát mintha továbbra is úgy lenne, hogy ő keresi a pénzt... Sokszor nem mondja ki, de lehet érezni, hogy őt ez zavarja, hogy így van, hogy neki kell alkalmazkodnia hozzám, úgy, mint az anyukája alkalmazkodott az apukájához.”

Az előbbieknél sokkal több feszültség és konfliktus lehetőségét mutatja az a kapcsolat, amelyben pszichológus végzettségű, szakmai előrehaladásában sikeres és a jövedelemszerzés terén is jól teljesítő interjúalanyunk (17) él. Internetes társskereső oldalon megismert, nála alacsonyabb iskolai végzettségű, és éppen a maga által tudatosan megfogalmazott kritériumok szerint kiválasztott férje ugyan tökéletesen betölti azt a szerepet, amelyet kapcsolatuk kezdetétől fogva elvárt tőle, de a két fél közti szocializációs és státuskülönbség alapján mégis jellegzetes ütközések és kompromisszumok, viták és elfojtások kísérik együttélésüket. Az interjú arról tanúskodik, hogy a kapcsolat ezek ellenére fenntartható és – legalábbis interjúalanyunk számára – teljes mértékben kielégítő, de hosszú távon az egyenlőtlen erőviszonyok felboríthatják a kisgyerekes életszakaszban még kölcsönös előnyökkel járó együttélést.

„Kiderült, hogy (a gyermekpszichológusi) ... egy iszonyú piacképes szakma. És családbarát is. Én nagyon pörgök a munkámban, ambiciózus vagyok, és hivatásom nagyon én-azonos. A férjem iszonyú mobilis a munkahelyeit illetően, jön-megy, abszolút a munka nem az ő én-kiteljesedése. Neki tulajdonképpen mindegy, hogy mit csinál, ha jófej emberek között van, és ha nem zsigerelek ki. Neki ez a családi építkezés, de az is eléggé kézzelfogható, konkrét dolgokban, hogy akkor feleség, gyerekek, ház, szépítjük, nyaralunk, jól vagyunk, tehát neki ez a vivő szál az életében. Ez elég vonzó. ... A pici gyerekes életet úgy csináltuk végig, hogy nagyon sokat volt ő is, ő sokkal többet volt apaként otthon, mint körülöttem a kenyérkereső apák, akik 12 órát középvezetők valahol.”

A Magyarországon általános hosszú gyermekgondozási időszak véleménye szerint rossz hatással van az egyenrangú házastársi kapcsolatokra, szinte visszakényszeríti a nőket a hagyományos nemi alapú szerepviselkedésbe. A gyermekgondozással és házi munkával kapcsolatos feladatok nagyjából egyenlő megosztása ellenére interjúalanyunk magán tapasztalja a nőekkel szembeni hagyományos szerepelvárás kényszerét, amit a férj is közvetít viselkedésével:

„Azt láttam a környezetemben, hogy a legegyenrangúbban működő párok is, ha az anya otthon marad gyesen, az a helyzet előhossa a férfiakból a nagyon patriarchális mintákat, és hirtelen visszacsúsznak száz évet, és egy ilyen sokkal hagyományosabb felállásban működnek, és még nagyon nehéz kivergődni a gyes után. És egyrészt váratlan volt nekem, hogy ebben a klasszikusan női szerepben jól érzem magam, ez a gyerek–konyha izé, de ugyanakkor meg nyilván berzenkedem, amikor nem egál van. És mivel gyes mellett kezdtem el ilyen fokozatosan visszatérezetni a munkába, most meg nagyon sok mindent én csinállok... Lehet, hogy patikamérlegen kimérve házimunkában egálban vagyunk, a gyerek körüli dolgokban ilyen 65–35, de inkább az az alapkiindulás, ami iszonyúan irritálja a csőrömet. Hogy az az alapleosztás, hogy minden monoton, rutin dolgot én csinállok, az a nő dolga... és amit a férjem csinál, az mindig ilyen opcionális. És ettől ő olyan jó fej, jó fej apuka, aki a játszótérre jár, de ez ilyen önkéntes felajánlásból és tökre nem rendszer szintűen jön... Fektet, csinálja a dolgokat, csak az alaphozzáállása az, hogy ő ezzel besegít. Kvázi az én dolgom és ő besegít. ... A rutin mégis az, hogy ha dolgozom, ha nem, én tolom be a két gyereket intézménybe, akkor is, ha én 8-ra megyek dolgozni és neki szabadnapja van, mert ő dolgozó férfi, és ha szabadnapja van, akkor pihen. Bölcsőde-óvoda, elmegyek dolgozni és utána vagy átmegyek a másik helyre dolgozni, és vannak nagyon hosszú napjaim, és a férjem szedi össze őket, vacsora, fektetés, mondjuk fektetés környékén érek haza, ha hosszú napom van. Ő meg 12 órázik, úgyhogy a napi rutin inkább az, hogy váltott műszakban csináljuk a délutánt. Hét végén mindig együtt vagyunk otthon, de hét közben talán a péntek az egyetlen nap, amikor együtt, különben felváltva csináljuk. De én főzök, én tartom számon a gyerekek összes dolgát, a gyógyszertől kezdve az akármirig. Nem is annyira feltétlenül mennyiségi problémáim vannak, tulajdonképpen jut időm egy csomó mindenre. Csak például számonkérés szempontjából, ha valami nincsen meg, akkor én vagyok a számon kérhető, én vagyok a felelősséggel rendelkező.”

Az interjúból az is kitűnik, hogy az értelmiségi családból származó, eleve egalitáriánus elképzelésekkel a házasságba lépő nő, és a hagyományos szülői családi háttérrel rendelkező férfi nemi szerepekről alkotott felfogása, ha a mindennapi gyakorlatok szintjén összeegyeztethető is, de az elvek szintjén nem biztos, hogy megtörtént a két elvárás-rendszer közelítése. Talán az sem elhanyagolható szempont, hogy a fordított szerepeket a külvilág, olykor az egyik vagy mindkét fél oldaláról a tágabb család, a szülők nem feltétlenül támogatják.

„Az én szakmai életemet nagyon támogatja a férjem, és megkockázatom, hogy büszke is rá, meg az időbeosztásokat is összehangoljuk, meg csináljuk, de őneki teljesen más az optikája az egészről. Mivel ő egy szélsőségesen konvencionális szereposztású családból jött, ahol a nő csinált minden klasszikus női tevékenységet, az apja meg harsány kacagással hívott meg mindenkit a kocsmában egy körre, és hazaszállította a pénzt, de kb. ennyi volt a családi munkamegosztásban a szerepe. A férjem az ő családi oldaláról egy ilyen piederstálon álló, tökéletes férj és apa, aki... onnét nézve elképesztően szerepet vállal, bekapcsolódik, segít, erőn felül beletesz, és nyilván ez így is van. Csak amit onnan nézünk, nem mindig így van.”

ÖSSZEFOGLALÁS

Amikor a „kenyérkereső nőekkel” folytatott interjúk alapján megneveztük és egymástól elkülönítettük a szövegekből kirajzolódó családmodelleket, mindvégig tekintettel voltunk azokra a szempontokra is, amelyeket interjúvázlatunk fő kérdéskörei alapján igyekeztünk körüljárni. Megpróbáltuk megállapítani, vajon az általunk megismert családok hogyan képesek helytállni a nem szokványos élethelyzetükben, vajon a nők társukhoz

képest nagyobb jövedelme mennyire képes a család anyagi biztonságát fenntartani, meg tudnak-e küzdeni azokkal a nehézségekkel, amelyek a családtagok ellátása terén a rendhagyó helyzetben felmerülhetnek, azaz a családok együttműködési stratégiái vajon feszültségekkel terhesek-e, vagy képesek-e a párok feszültségmentes élethelyzet kialakítására. Másrészt kíváncsiak voltunk arra, a férfi és nő közötti munkamegosztás gyakorlati megvalósítása mennyire igazságos vagy igazságtalan, legalábbis interjúalanyunk, a nő szemszögéből. Megvizsgáltuk továbbá azt, hogy a nő foglalkozási szerepe és anyai/házastársi szerepköre harmonikusan illeszkedik-e egymással, vagy szerepkonfliktust okoz-e számára a kettős szerepvállalás. Végül figyelemmel voltunk arra, képesek-e a családok konfliktusmentes együttműködésre, a szülők döntéshozatali eljárásai a gyermeknevelés, a háztartási munka megosztása, a családi jövedelem beosztása és a pénz kezelése terén konfliktusok forrása-e, vagy pedig mindezek egymás szempontjainak kölcsönös figyelembevételével, összhangban történnek.

Arra jutottunk azonban, hogy ezek a fontos szempontok mégsem alkalmasak arra, hogy a kínálkozó két végpont között húzódó skálák egyes fokozatainak megfelelően egyúttal különböző családtípusokat is felállítsunk. Hiszen egy feszültségmentes családi együttes létrejöhet akár azáltal, hogy mindkét fél ragaszkodik a szülői házban megtanult, a társadalom által is szentesített és preferált hagyományos családi szerepekhez. Így a nők fokozott részvétele a háztartásban és a gyermeknevelésben, a férj megkérdőjelezhetetlen tekintélye a család egészére vonatkozó döntések meghozatalában jelenthet akár igazságos és méltányos együttélést egyesek számára, mint ahogy konfliktusok, feszültségek és az igazságtalanság érzetének forrása lehet másoknak, akiknek szocializációja alapján (vagy éppen annak ellenére) a nemek közti egyenlőség kiharcolása a fő célja. Úgy láttuk, hogy alig vannak tiszta esetek, amelyekben mind a négy megfigyelt szempont egy irányba mutatna, ahol a hagyományos nemi szerepfelfogás egyúttal hagyományos viselkedéshez is vezet, ahol a két fél különbözősége feltétlenül konfliktusokat generál, illetve ahol ne fordulhatna elő, hogy valamely, az életkörülményeket döntően befolyásoló külső tényező keresztülhúzza a felek előzetes elvárásait, melyhez több-kevesebb sikerrel képesek voltak akár mindketten is alkalmazkodni. Így végül felállítottunk négy, elméletileg lehetséges családmódot, és ezekbe próbáltuk meg besorolni interjúalanyunkat és családjukat. A „hagyományosnak” és a „egalitáriánusnak” elnevezett kategóriákba sorolt családok azon az elvileg stabil pilléren nyugodtak, hogy a férj és feleség előzetes elvárásai és családi szerepekről alkotott elképzelései nagymértékben megegyeznek, melyet a társadalmunkban ugyan rendhagyónak tekinthető jövedelemszerzési lehetőség sem képes megingatni. Interjúalanyaink többsége azonban abba a két kategóriába került, amelyet a fordított szerepviselkedés fémjeléz. Ezek egy része csupán kényszerből következett be, nem feltétlenül felelt meg sem az egyik fél, sem akár mindkettőjük előzetes elvárásainak, ezáltal mintegy magában hordozva a konfliktusok, feszültségek kialakulásának lehetőségét. Ugyanakkor mégsem mondhatjuk, hogy ezek a kapcsolatok a valóságban is minden esetben sérülékenyek és konfliktusosak lennének, hiszen a külső körülményekhez való alkalmazkodás képessé tette a feleket az egymásra való odafigyelésre és alkalmazkodásra, ezáltal olyan harmóniát teremtve, amelyben a család minden tagja megtalálta a helyét. Másik népes kategóriánk pedig a fordított szerepvállalás olyan példáit adják, amelyek nagymértékben arra az új típusú női szerepviselkedésre épülnek, ahol a társadalmilag előírt szerepmintákat felülírja a domináns személyiség ereje, ahol ambíciózus és tudatosan saját karriert építő nők határozzák meg a párkapcsolat és a családi együttműködés jellegét. Amennyiben partnerük elfogadja ezt az atipikus felállást, és a külső környezet rosszallását is sikerül kivédeniük, az ilyen kapcsolat is lehet harmonikus és feszültségmentes. Akkor azonban,

ha a női dominancia a férfi társ vágyainak és elképzeléseinek negligálásával jár együtt, egyensúlytalan kapcsolat jöhet létre, amely ugyanúgy sérülékeny, mint fordított esetben, amikor a férfi elsődlegessége sérti a nő önérvényesítési és kibontakozási lehetőségeit.

Miután narratív interjúink a jelen perspektívájából láttatták alanyaink eddigi életének eseményeit a párválasztás, családalapítás, gyermekvállalás, illetve a foglalkozási karrier szempontjából, a párkapcsolatok stabilitásáról és a család jövőbeli működéséről legfeljebb csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Nem tudhatjuk, hogy ez a kismintás kvalitatív kutatás bármilyen mértékben reprezentálja-e akár csak a „kenyérkereső” anyák sokaságát. Azt pedig még kevésbé tudhatjuk, vajon ez a ma még rendhagyónak számító családtípus a jövőben nagyobb létjogosultságot nyer-e, összhangban a női iskolázottsági szint emelkedésével, a kétkeresős családok további elterjedésével, és – reményeink szerint – a nőikkel szembeni diszkrimináció csökkenésével, a női egyenjogúság irányába tett további, elodázhatatlan lépésekkel.

HIVATKOZÁSOK

- Becker, P. E. – Moen, Ph. (1999) Scaling back: dual earner couples' work-family strategies. *Journal of Marriage and the Family*, 61 (4) 995–1007. <http://dx.doi.org/10.2307/354019>.
- Blaskó Zs. (2005) Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988–1994–2002. *Demográfia* 2–3, 159–186.
- Blaskó Zs. (2006) *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka, A „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése*. KSH Népeség-tudományi Kutatóintézet kutatási jelentései, 82.
- Chesley, N. (2011) Stay-at-home Fathers and Breadwinning Mothers. Gender, Cople Dynamics, and Social Change. *Gender & Society*, 25 (5) October, 642–664. <http://dx.doi.org/10.1177/0891243211417433>.
- Connell, R. (1995) *Masculinities*. Cambridge, Polity Press; Sydney, Allen & Unwin; Berkeley, University of California Press. Second edition, 2005.
- Craig, L. – Mullan, K. (2011) How Mothers and Fathers Share Childcare: A Cross-national Time-Use Comparison. *American Sociological Review*, 76 (6), 834–861. <http://dx.doi.org/10.1177/0003122411427673>.
- Dupcsik Cs.- Tóth O. (2008). Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51(4), 307–328.
- Gal, S. – Kligman, G. (2000) *The politics of gender after socialism: A comparative-historical essay*. Princeton, JJ: Princeton University Press. <http://dx.doi.org/10.1515/9781400843008>.
- Greenstein, T. A. (2000) Economic dependence, gender, and the division of labor in the home: A replication and extension. *Journal of Marriage and Family*, 62, 322–35. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.00322.x>.
- Johnston, D. D – Swanson, D. H. (2006) Constructing the “Good Mother”: The Experience of Mothering Ideologies by Work Status. *Sex Roles*, 54, 509–519. <http://dx.doi.org/10.1007/s11199-006-9021-3>.
- Lőcsei P. (2008) *Emberpár és család az államszocializmusban 1945–1985* (szerk. Neményi M.). Budapest: Gondolat.
- Milkie, M. A. – Kendig, S. M. – Nomaguchi, K. M. – Denny, K. E. (2010) Time with Children, Children's Well-Being, and Work-Family Balance among Employed Parents. *Journal of Marriage and Family*, 72 (5), 1329–1343. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00768.x>.
- Nagy B. (2014) *Háttérben*. Budapest: L'Harmattan.
- Nagy B. (2001) *Női menedzserek*. Budapest: Aula.
- Nagy B. (1997) Karrier női módra. In Lévai K. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Szerepváltozások – Jelentés a nők helyzetéről, 1997*. Budapest: TÁRKI – Munkaügyi Minisztérium, 35–51.
- Neményi M. – Ferencz Z. – Laki I. – Ságvári B. – Takács J. – Tardos K. – Tibori T. (2013) *Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság növekedésének elemzése 2010–2013 között - fókuszban a nők, a romák, a fogyatékos és az LMBT emberek*. Budapest: Egyenlő Bánásmód Hatóság.
- Pongrácz T. (2001) A család és a munka szerepe a nők életében. In Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága.
- Somlai P. (2013) *Család 2.0*. Budapest: Napvilág.
- Takács J. (2008) „Ha mosogatógép nem lenne, már elváltunk volna...” Férfiak és nők otthoni munkamegosztása európai összehasonlításban. *Esély*, (6), 51–73.
- Tardos K. (2012) Magyarországi trendek a munkahelyi esélyegyenlőség alakulásában. *Munkaügyi Szemle*, 2, 44–51.
- Thébaud, S. (2010) Masculinity, Bargaining, and Breadwinning. Understanding Men's Housework in the Cultural Context of Paid Work. *Gender & Society*, 24, (3) 330–354. <http://dx.doi.org/10.1177/0891243210369105>.
- Tóth O. – Dupcsik Cs. (2007) Családok és formák – változások az utóbbi ötven évben Magyarországon. *Demográfia*, 50 (4), 430–437.
- West, C. – Zimmerman, D. H. (2009) Doing Gender. *Gender & Society*, 23, (1), 112–122. <http://dx.doi.org/10.1177/0891243208326529>